

A parasztfelkelésektől az *unio trium nationum* felé*

„Magyarországon évekkel ezelőtt különböző időkben két parasztháború dúlt, az egyiket Antal, a másikat Márton nevű parasztember vezérelte. Antal az erdélyi részeken, Márton a Nyírség és a Szamos-köz vidékén gyűjtött össze nagy paraszti sokaságot. Felvették a király nevet (nomine regio sibi usurpato) és zászlót bontottak; hatalmas erővel vízáradásként támadtak fel, el akarták foglalni az országot. Erre-arra jártak s megölték a velük szembezálló összes nemest: a falvakba és városokba követeket küldtek véres karddal, hogy csatlakozzanak hozzájuk; ígérték, aki nem tart velük, kifosztják, megölik. Annyira nőtt a parasztek hatalma, hogy a fegyveresek nem mertek szembezállni velük. Végre a főurak sok hadivállalata megzavarta, legyőzte őket, s elnyerték méltó büntetésüket. Királyaikat kivégezték, a többieknek, ki meg nem futhatott, kinek szemét szúrták ki, kinek orrát, ajkát, kezét metélték le.”¹ Thuróczy János, a 15. századvégi magyar krónikás ennyit tartott érdemesnek elmondani magyar történetet összefoglaló művének *Az országban felkelt parasztkirályokról* című fejezetében. A leírás pontos. Minden a parasztfelkelések klasszikus forráskönyve szerint zajlott. A nyírségi és szatmári felkelésről nem is tudunk többet annál, amit Thuróczy írt, az erdélyiről viszont annál inkább. Hiszen párjukat ritkító hivatalos dokumentumok maradtak fenn, amelyekből kiderül, hogy a felkelők először győztek, aztán milyen átmeneti békét kötöttek, majd megint összecsaptak, de már előnytelenebb alkuba kellett belemenniük, végül vereséget szenvedtek, és jött az elrettentő megtorlás.

Az 1437–38-as esztendő fejleményei napjainkig ott lebegnek az ideológiai-historiográfiai térben, mert többről van szó, mint egyszerű esemény-sorozatról. Így aztán mindent és mindennek az ellenkezőjét leírták erről a felkelésről. Lett belőle huszita és huszitzmustól mentes, majdnem tiszta

* A munka az ELTE BTK Román Filológiai Tanszék műhelyében készült a 128/151 sz. NKFI-pályázat keretében.

¹ Thuróczy János: *Magyar krónika*. (Ford. Geréb László) Magyar Helikon, Budapest, 1957. <http://mek.oszk.hu/10600/10633/10633.htm#32> [letöltve 2019. május 26-án].

magyar és majdnem tiszta román mozgalom, a megtorlás pedig románellenes összeesküvés, aztán az internacionalista osztályharc példaként szolgáló előképe, végül megérkeztünk a mai érdektelenséghez.² Ezt azért az ezredfordulón megfűszerezte egy olyan európai politológus, aki – találó című művében, *Románia Balkánba hullása* – az erdélyi rendi autonómiákban a románokkal szembeni rasszizmust látott, ami még historiográfiai tréfának is rossz.³ Ez is a *conditio humana* törvényszerű fejleménye? Ki tudja? Viszont tény, mindez „se nem valóság, se nem mese”.⁴ Még az 1820-as években nyilatkozott így egyik tollforgató református lelkész a történeti regényről, mely az olvasókat „csalárd képekkel altatja”.⁵ De van ennél rosszabb, és pedig az ideológiai konstrukció.

A parasztfelkelések történeti jelentőségén való tűnődések általában fatalista, humanitárius, mártírkodó stílusgyakorlatokkal látják el a historiográfiai lomtárat. Még szerencse, hogy közben az írói fantázia is működésbe lépett – színre vitték, elbeszélésbe és regénybe foglalták. A kisebbségbe szorított magyarságnak vigaszt jelentett és biztatást, kimondva és kimondatlanul az, hogyha akkor demokratikus célok érdekében a magyarok és a románok együtt tudtak működni, akkor most a demokratikusnak mondott világban megint megtehetik. Így épült be ez a parasztfelkelés az erdélyi magyar irodalmi transzilvanizmus eszme- és politikatörténeti alapjaiba. Hangadó írók merültek el a nagy epizódban. Olyanok mint a pályakezdő nagy ígéret, Sipos Domokos, a baloldali klasszikus Kacsó Sándor, és mindenekelőtt a transzilvanizmus ideológusa és Kalotaszeg krónikása, Kós Károly, aki újra és újra erőt és vigaszt merített a hajdani fejleményekből.⁶ Később vigaszt: „A népek forradalmi szinte következetesen: a népek tragédiái is” – írta, Kós Károly,⁷ akinek drámájában aztán éppen a kolozsmonostori apát, a felkelők ellenfele mondja ki: „Ami igazság volt, az nem halt meg bizonyára...”⁸ Az nem, de hordozói retteghettek. Jellemző erre azok sorsa,

2 A kérdés historiográfiáját bemutatja Gombos Ferenc Albin és Demény Lajos alábbiakban idézett műve.

3 Pușcaș, Vasile: *Căderea României în Balcani: analize, comentarii, interviuri*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000.

4 Gombos Ferenc Albin: *Az 1437-ik évi parasztlázadás története*. Gibbon Albert bizománya, Kolozsvár, 1898, 13.

5 Balogh Sámuel: A románokról. *Tudományos Gyűjtemény*, 1824, 4. k., 74.

6 Kós Károly: *Erdély*. Genius, Kolozsvár, 1929.; Uő: *Kalotaszeg*. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1932.

7 Kós Károly: *Budai Nagy Antal históriája*. Méhkas Diákszövetkezet, Kolozsvár, 1945, 7.

8 Kós Károly: *Budai Nagy Antal*. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1936.; Uő: *Budai Nagy Antal*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1963, 176.

akik a kolozsvári *Korunk* 1937-es „bábolnai” számába írtak. Vasile Munteanu, komoly újságíró eltűnt a süllyesztőbe. Szabó Ervin, a magyar szociáldemokrácia ideológusa még idejében az 1918-as forradalmak előtt távozott az élők sorából, de előtte klasszikus érvénnyel mondta ki, hogy az ember ne élje meg eszméi győzelmét. Závaš Kalandra, cseh történész a huszitizmusról szóló eszmefuttatását megszívlelendő mementóval zárta: „ahány különböző értelmezése az isteni és az emberi törvénynek, annyi különböző társadalmi erő a 15. század válságos napjaiban”.⁹ Bölcs intés ez a leegyszerűsítés ellen, csak hogy a történelem olykor hajlamos a leegyszerűsítésre. Kalandrát 1939-től 1945-ig német koncentrációs táborban tartották, aztán 1950-ben a kommunisták – mint trockista összeesküvőt – kivégezték. Bábolnát is lefoglalta az osztályharcos demagógia. Ez a szovjet *Optimista tragédia* sémájára építkezett: a hősök életüket adták, de ügyük győzött, a kommunizmussal és egy adag internacionalizmussal. Aki bírta, marta. A legnépszerűbb regény a parasztfelkelésről 1950-től 2003-ig több mint tucatnyi kiadást ért meg, több mint félmillió példányszámban.¹⁰ Silány, de olvasmányos, és a szörnyű séma ellenére jól megragadja azt, hogy mit jelent az egyenlőség és az igazságosság szenvedélye, ennek tüze ugyanis „égni [fog] mindaddig, amíg csak valahol a földkerekségen ember megalázhatja embertársát”.¹¹ Ez azért az osztályharc tagadása is – ha eléggé dialektikusan értelmezzük.

Az 1950-es évek román történetírásában viszont nincs dialektika. Mivel nem volt középkori klasszikus román parasztfelkelés, és kellett, ezért sikerült úgy csinálni, mintha az 1437-es parasztfelkelés alapvetően román megmozdulás lett volna – magyar segédlettel.¹² Aztán az osztályharc kultuszának megfelelően valamikor az 1960-as években építettek egy ízléstelen 14 méteres tornyocskát, és ma mellette, mint egy madárijesztő, egy mobilátjátszótorony ágaskodik a Történelem nagyobb szégyenére.¹³ Viszont lehet abban valami szimbolikus, hogy két évvel a romániai forradalom előtt jelent meg a tárgyyszerű forráskritika és oknyomozó szemlélet jegyében készült monográfia erről a parasztfelkelésről, úgy értékelve azt, hogy megvetette a jövőbe mutató „közös küzdelemnek az alapját”.¹⁴ A történetek rekonstrukciója pedig küzdelem a forrásokkal, amelyek első látásra világosak, de inkább csak azért, hogy homályban hagyjanak lényeges mozzanatokat.

⁹ Závaš Kalandra: A huszitizmus értelme. https://epa.oszk.hu/00400/00458/00319/pdf/EPA00458_Korunk_1937_0708_587-592.pdf [letöltve 2019. június 13-án].

¹⁰ Nagy Miklós Mihály szíves közlése.

¹¹ Hegedűs Géza: *Az erdőntúli veszedelem*. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1950, 143.

¹² Pascu, Ștefan: *Bobilna*. Editura Tineretului, București, 1957.

¹³ <http://gyorkos.uw.hu/belga/abudainagyparasztok.htm> [letöltve 2019. május 25-én].

¹⁴ Demény Lajos: *Parasztfelkelés Erdélyben 1437–1438*. Gondolat, Budapest, 1987, 205.

A felkelés oka világosnak tűnik: a földesúri elnyomás és kizsákmányolás fokozódása. Ez kétségtelen. Erre ösztönzött a török veszély, a különböző háborúk, a nemesi és egyházi igények bővülése. De ha a geo- és szociopolitikai térképre tekintünk, láthatjuk, hogy mindkét felkelés – a szatmári és az erdélyi – olyan területeken tört ki, amelyek mentesek maradtak a hadakozástól, viszont érezték a hadakozás terhét. Katonát is kellett kiállítaniuk, harcolniuk kellett, anélkül hogy megszabadulhattak volna a jobbágyi kötelezettségektől. Ezt csak nyomasztóbbá tehetette, hogy a Székelyföld és Szászföld népe szabadparaszti életét élhette, Máramarosban is jelentős volt a szabad parasztság aránya, nem voltak olyan erősek a társadalmi ellentétek. Ezeken a területeken is el-elmérgesedtek helyi konfliktusok, Dél-Erdélyben olykor szász és román csoportok támadtak egymásra, fegyveres erővel kellett egyes fogarasi románok ellenállását letörni, a székelyek fel-felprédáltak nemesi birtokokat, a máramarosi sóvágók is olykor lázadoztak, de semmi sem ösztönözhetett átfogó – egész vidékeket mozgósító – megmozdulásra. Az oszmán betörések kifejezetten éreztették azt, hogy milyen szükség van jól szervezett nemesi haderőre, különösen Hunyad megyében. Itt az uralkodók privilegizálták és nemessé emelték azt a helyi elitet, a kenézeket, akik a falvak világának legaktívabb elemei voltak. És a királyi akaratot képviselő vajdák is megfegyelmezték saját hivatali embereiket, ha túlkapásokkal zaklatták a kenézeket. Így járt el 1434-ben Csáki László, aki három év múlva a felkelőkre támadt.¹⁵ Ezek a kenézek voltak a helyi honvédelem bázisai, akik pedig soraikból a nemességbe emelkedtek, a külföldi hadjáratokban is kitűntek.

Kolozsvárig viszont nem jutottak el az oszmán rabszolgaszedő portyázók. Erdély szívében, Kolozsvárt és az őt körülvevő mezővárosokban, falvakban a belső csoport- és társadalmi ellentétek csigázták fel a szenvedélyeket, amelyek ideológiai és vallásos képzetekkel társultak. Ezek adtak formát az elégedetlenségnek.

Az, amit ma ideológiának nevezünk, összefonódott a vallásos képzetekkel. Az intézményes uralkodó – katolikus – vallás dogmáit és uralmát viszont immár nemcsak egy-egy gondolkodó kérdőjelezte meg, nem is valami eretneknek nevezhető mozgolódás, hanem olyan mozgalom, amely egyszerre jelentette a reformáció nyitányát és képviselt Csehországot már-már hatalmába kerítő fegyveres erőt: a huszitizmus. Névadója Husz János (Ján Hus), a prágai egyetem köztiszteletben álló tanára, aki az angol John Wycliff (1320–1384) tanait karolta fel és gondolta tovább. A lényeg: a Biblia az isteni akarat kinyilatkoztatása. Miután az Írást magyarázni kell és lehet,

¹⁵ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. V. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1913, 62–63.

az ember Istentől adott szabadságával él, és megleti az Istentől adott egyenlőség dokumentumát és legitimitációját. Ha pedig megjelennek a színen a maguk igazában törhetetlenül hívők és igehirdetők, a nyomasztó társadalmi hierarchia elleni felkelés csak idő és alkalom kérdése. 1381-ben Angliában fel is lobbant a felkelés lángja, Csehországban pedig azután, hogy Husz Jánost 1414-ben Konstanzban a zsinat máglyára küldte. Tették ezt annak ellenére, hogy Zsigmond – immár német-római császár és cseh király – sértetlenséget ígért neki, amikor meghívták nézetei kifejtésére. Az uralkodó jóhiszeműen járt el, óriási tekintélyre is tett szert, mert a zsinaton elérte a pápai tekintély visszaállítását, de a többségi akaratnak nem tudott ellenállni, és miután látnia kellett, mit hirdet a prágai professzor, nem is akart. Husz nézetei alapvetően kikezdték az egyházi tekintélyt és hierarchiát, hiszen azt vallotta, hogy a hívőknek is joguk van két szín alatt – ostyával és borral – áldozni, akárcsak a papnak. Csakhogy ezzel a pap és a hívők egyenlőségét juttatta kifejezésre, megkérdőjelezte azt, hogy a pap közbenjáró Isten és ember között. Tagadta, hogy pénzen vett búcsúcédulákkal el lehet nyerni Istentől a bűnök bocsánatát. Márpedig a búcsúcédulák árusításából szép jövedelem folyt be, többek között a keresztes háborúk finanszírozására is. Husz mindebből levonta a végső következtetést: akinek igaz a hite, nem köteles az egyházi akaratot képviselő világi hatóságoknak sem engedelmeskedni. Hívei fel is keltek. A pápák legalább olyan veszélyeseknek tartották őket, mint az oszmánokat, és a husziták ellen is hirdettek keresztes hadjáratokat.

Husz évi hadakozás folyamán a huszizmus irányzatokra bomlott. A radikálisok megalapították a maguk városát: Tábor. E név a bibliai Tábor hegyet idézte, ahol Jézus Krisztus színeváltozása bekövetkezett, és a nagy fényességben néhány tanítványa felismerte benne Isten fiát. A husziták az ősegyenlőséget akarták visszavarázsolni. Eltörölték a magántulajdont, de a másét elvették, fosztogatták a parasztokat. Világbékéről énekeltek, de ennek előfeltételeként viláгурalmat hirdettek, azt, hogy mint Isten fiai a királyokat a maguk szolgálivá teszik, kiirtanak minden olyan nemzetet, ki nem engedelmeskedik nekik.¹⁶ Hadvezérük, Ján Žiška aztán kivált a Táborból, rendet csinált, hadsereg ugyanis nem lehetett meg rend és hierarchia nélkül. Mintegy félszáz radikális „kommunistát” máglyára vetett, majd kiegyezett az egyházzal, és 1434-ben megtörte a táboriták katonai erejét, ezután már maga Zsigmond is sok huszitát hadra foghatott. Ők lettek a kor legfélelmetesebb harcosai, a lovagi harcmódor ellen harci szekereket vetettek be, ezeket zárt alakzatba valóságos erődítményként állították fel. A szekerekre még ágyukat is szereltek és olyan kampókat, amelyekkel harcképtelenné

¹⁶ Fourquin, Guy: *Les soulèvements populaires au Moyen Age*. P.U.F. Paris, 1972, 139–140.

tették a túl közel merészkedő lovast. A husziták Magyarország északi részeit valósággal megszállták, városokat éveken keresztül hatalmukban tartottak. Példájuk hatott, az ellenük felvonulók eltanulták hadi fogásaikat, és eszméikből is átvettek. 1420-ban Prága előtt „a keresztések között – Březovai Lőrinc, cseh krónikás szerint – különböző nemzetekből való népek, törzsek és nyelvek voltak: csehek és morvák, magyarok és horvátok, dalmátok és bolgárok, románok és székelyek (Walachi et Siculi), kunok, jászok, rutének, rácok, szlávok, poroszok, szorbek, türingiaiak, stájerek, meisseniek, bajorok, szászok, osztrákok, frankok, franciák, angolok, brabantiak, veszfáliaiak, hollandok, svájciak, svábok, karintiaiak, aragónok, spanyolok, lengyelek, teutonok és még sokan mások.”¹⁷

Paradox módon eszméik Magyarország déli és részben keleti részein terjedtek el a legnagyobb mértékben. Különösen ott, ahol a katolikusok láthatták, hogy a görögkeleti ortodoxok maguk is két szín alatt áldoznak, nem ismerik el a pápa főhatóságát, papjaik házasodnak. Emellett a prágai egyetemen tanult erdélyi szászokat is megérintették az új tanok.¹⁸ A Szerémségben pedig már a Bibliát is magyarra kezdték fordítani. Ezek után a kalocsai érsek, a nagyváradi és a gyulafehérvári püspök Marchiai Jakabot (Giacomo delle Marche) hívta, hogy teremtsen rendet. A ferences atya ugyanis korábban Boszniában kérlelhetetlen inkvizítorként, a bázeli zsinaton pedig a huszitákat megbékítő diplomataként tűnt ki.

Marchiai Jakab Magyarországon szép szóval és kíméletlen erőszakkal működött, annál is inkább, mert volt, ahol, maga is erőszakkal találkozott, sőt élete is veszélyben forgott. Okkal. Hiszen olyan világba került, amelyben alapvetően megkérdőjelezték a fennálló rendet. Ő maga 68 pontban össze is írta, hogy milyen nézeteket talált és irtott ki „a magyarok, a székelyek és az erdélyiek országában”. Lehet, hogy saját jelentőségének hangsúlyozása érdekében túlzott, lehet, hogy ilyen koncentráltan sehol sem fordult elő az, amit feljegyzett, de – egyházi szemmel – már akár egy tétel is halálos bűnnek számíthatott. Nagy részük radikálisan huszita tan, Husz Jánost pedig egyenesen szentnek nevezik, és azt, aki neki nem enged, „hamis kereszténynek”. Néhány tételük egyezik a görögkeleti ortodoxokéval, például az, hogy nem ismerik el a purgatóriumot, vagy tagadják a pápa fennhatóságát. De ezek kivételével majdnem mind ellentmondanak a görögkeleti egyházi tanoknak és a népi vallásos hiedelmeknek. Egy görögkeleti vallású számára csak förtelmes blaszfémia lehetett annak hirdetése, hogy a szentképeket, más szóval ikonokat tilos „imádni”, mert az ördög lakozik bennük, Má-

¹⁷ *Vavřnce z Březové kronika husitska*. Fontes Rerum Bohemicarum. Ed. Jaroslav Goll. Praha, 1893, 384.

¹⁸ Gombos: i. m. 47.

ria képe egyenesen szajhát ábrázol, az elhunytakért pedig hiába mondanak misét. Ezek a nézetek viszont rendszert alkottak, még azok is, amelyek látszólag ellentmondásnak tűnnek. Például az olyasmi, hogy a tulajdonnal rendelkező papnak száz ördög lakja a lelkét, ugyanakkor a papoknak is a többi emberhez hasonlóan őrizniük kell a marhákat, és ez a két tétel már a köztulajdon óhaját foglalja magában. Viszont az egyenlők közötti elitigény is megnyilatkozott abban, hogy tanult laikusok (layci literati) is képesek arra, amire a felszentelt pap: az átváltoztatásra, az ostyában vagy kenyérben és a borban megidézhetik Krisztus valóságos testét és véréét.

Ha csak néhányan vallják ezt, ellentársadalmat alkotnak, ennek tagjai titkon jönnek össze saját istentiszteleteikre, de az egyházi tekintély tagadásával úgy hatnak, mint kovász a kenyérben. Mert nem egyszerűen csak szidják a papokat, hanem legerősebb fegyverüket is elveszik: a kiátkozást. Ettől nem kell tartani – hirdetik –, mert míg az ember átkoz, Isten megáld, és különben is „a kiátkozó főpapok az ördög és az antikrisztus tagjai”.¹⁹

Ilyen erjedés közepette az alkalom könnyen szüli a felkelést. Marchiai Jakab élete is többször veszélyben forgott, miközben az eretnekek életét sem kímélte. A nagyváradai püspök 1436. december 1-én arról tudósította a pápát, hogyha az inkvizítor nem jön Erdélybe, az egész papság kiirtására fegyvert fogtak volna.²⁰ Jakab testvér pedig büszkén vallotta, hogy szónoklataival 15 ezer eretneket, köztük papokat is, megtérített.²¹ Amikor viszont a király a nemesi hadakat az oszmánok ellen vezényelte ki, 1437 júniusában kitört a két parasztfelkelés.

Az erdélyi felkelők a Déstől mintegy 25 km-re magasodó Bábólna (kb. 700 m) hegyére mentek, mely mintegy 300–400 méterrel emelkedik ki a tájból, és ott körülsáncolták magukat. Jellegetes huszita gesztus. Tábor hegyének emlékét idézte. Innen követeket küldtek az erdélyi vajdához, aki egyszerűen kivégeztette őket, de a paraszttábor nem tudta bevenni. Maradt az alku. A két fél megbízottjai Kolozsmonostorra mentek, és a Konvent előtt – nyilván hosszas vita után – írásba foglaltatták az egyezséget. Jó állámirat lehetett volna, ha jó szándékok vezérelték volna a feleket. Az egyezséget átmenetinek szánták. És jól kitapintható a maximális és a minimális program, még akkor is, ha ez anakronisztikusan hangzik, mert Lenin és társai spekuláltak ilyesmiben. Csakhogy a nagy konfliktusok logikája azonos. A felkelők leszögezték, hogy nem akarnak sem az anyaszentegyházzal, sem a Szentkoronával szembeszegülni, királyi jogokat sem akarnak bitorolni,

¹⁹ Demény Lajos (szerk.): *Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai*. Kriterion, Bukarest, 1991, 67.

²⁰ Ua. 60.

²¹ Ua. 69.

hanem a szent királyok adta szabadságaikat szeretnék visszakapni, melyektől visszaélések és újítások megfosztották őket. Ezért mindkét fél követtséget indít az uralkodóhoz, hogy kézhez kapják Szent István oklevelét, ha pedig ez nem kerülne elő, akkor érvényben marad az, amiben megállapodtak, és amiben még majd megállapodnak. Az elorzott aranykor és az ősegyenlőség képzete mozgósított? A vezetők és a harcosok egy részét kétségtelenül, ahogy azt a Marchiai Jakab által felgyűjtött huszita tételek és hiedelmek magukban foglalták. Igaz, a felkelők hangsúlyozták, hogy nem akarnak a nemes urak és egyházi személyek ellen lázadni és nekik ártani, ugyanakkor magukat országlakosoknak (incole regni, regnicolae) nevezték és nevezették, mely megnevezés a nemeseknek járt, akik magukat jobbágyaik „természetes urainak” (domini naturales) tartották, de erről a tárgyalások során kénytelenek voltak hallgatni. Amikor azt foglaltatták írásba, hogy a földesurak olyan súlyos szolgaságra vetették, mintha pénzen vásárolták volna őket (velut emtici in gravem servitutetm forent redacti), akkor ezzel az abszolút rossz állapottal szemben csak az abszolút igazságos ideális világ képe lebeghetett lelki szemeik előtt. A nemesek közösségével (universitas nobilium) a felkelők a saját közösségük képzelt egyenrangúságát állították szembe, „a magyar és román országlakók közösségét” (universitas regnicolarum hungarorum et volahorum).

Kérdés: mekkora lehetett a románok aránya és milyen a szerepük? Ez azért kérdés, mert az írásba foglalt alkuban nincsenek sajátos román követelések. Szó sincs felekezeti sérelmekről, holott Marchiai Jakab Dél-Magyarországon még a görögkeletieket is igyekezett megtéríteni. Nem tették szóvá, hogy a görögkeletiek esküje kevesebbet ért, mint a katolikusoké. Egyetlen sajátos románokra vonatkozó kitétel az, hogy a juhötvenedet az eddigi szokás szerint kell szedni. Mégis külön említik a románokat. A hét katonai vezető közül kettő lehetett román. Ezt azért lehet feltételezni, mert amikor az egyezség felsorolja a magyar harcosokat és kapitányokat, nevük után megjegyzi, hogy a magyarok részéről (ex hungaris), ezután pedig úgy jelzi a következőt Gál fia Lászlót (Ladislauum filius Galli), hogy neve után odaértendő: a románok részéről, végül a sorban Vajdaházi Nagy Pál következik, a magyarok és románok közösségének zászlóhordozója (Paulus magnus de Waydahaza, vexillifer universitatis regnicolarum hungarorum et volachorum). Később már Virágosberki Oláh Mihály és maga Gál töltötték be a kapitányi tisztséget. Ebből arra lehet következtetni, hogy etnikai alakulatokból állt a felkelő sereg.²² Ugyanakkor – ami a teherviselést illeti – a magyar és a román jobbágyok között már elmosódtak a különbségek,

²² Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1988, 77.

mert ha ez utóbbiak úgynevezett „keresztény telekre” telepedtek, amelynek korábbi birtokosa tizeddel tartozott, akkor az új birtokos már nem mentesült a tizedfizetési kötelezettség alól, holott nem volt katolikus.²³ Az egyezés a felkelés első okaként éppen a tizedfizetés körüli visszásságokat jelölte meg. A király ugyanis éveken keresztül a jó pénz helyett rosszabbat (névleg azonos értékű, de kevesebb nemesfémeket tartalmazót) bocsátott ki, hogy a kettő különbözetéből befolyó nyereséggel hadi kiadásait fedezhesse, Lépes György püspök viszont mintegy három évig nem is szedte be ebben a rossz pénzben a tizedet, aztán egyszerre követelte a hátralékot, de jó pénzben. E sérelem első helyen való említésében azonban lehet némi turpisság. A nagyobb birtokos nemesek ugyanis a püspököt arra akarták rászorítani, hogy a tized beszédését adja nekik bérbe, a püspök viszont a már elharapózó tizedbérlo gyakorlatot is meg akarta szüntetni. A nemesek el akarták érni azt is, hogy az egytelkes és jobbágyok nélküli nemeseket mentse fel a tizedfizetés kötelezettsége alól, ami szintén ellenkezett az egyházi érdekekkel. A tizedfizetés a jobbágyok és a kisnemesek érdekközösségének volt egyik alapja. A kapitányok feltehetően egy-két kivétellel kisnemesek lehettek. Az volt a fővezérnek tartható, diósi birtokán élő Budai Nagy Antal is, aki aztán a második tárgyalásra már falujabeli Gazda Benedeket küldte, nyilván attól tartott, hogy megölik, mert az ilyesmi a nyugat-európai felkelések letörésében bevett gyakorlatnak bizonyult. A kapitányok nevében szereplő nagy (magnus) akár jelző is lehet, utalt arra, hogy fegyverforgatásban jártas had-nagyok, és nyilván kisnemesek.²⁴ Ugyanakkor a jobbágyok egy része is értett a hadviseléshez. Sőt harcedzettebb volt, mint magyarországi társai. Mert míg itt minden 100 jobbágyporta után kellett három katonát kiállítani, Erdélyben minden tizedik jobbágnak személyesen kellett hadba vonulnia.²⁵ Nyomasztotta őket a katonaállítás kötelezettsége, viszont emelte öntudatukat.

A felkelés második okaként ugyancsak a püspök magatartását jelölték meg, azt, hogy a tized fizetésének megtagadása miatt kimondta az egyházi átkot, és így pap nélkül kellett temetni és házasodni. A szentségek feladása a hívőket kétségtelenül sújtotta, de aligha mondható el ez azokról, akiket már megkísértett a huszitizmus, nem is beszélve a görögkeleti románokról, akikre nem is vonatkozhatott az, amit a római katolikus püspök tett. A püspököt viszont így bűnbakként lehetett beállítani. Méltánytalan eljárás volt ez, mert amikor kitört a felkelés és elszabadultak a szenvedélyek, a püspök

²³ Makkai László: Erdély a középkori magyar királyságban. In *Erdély története. I.* Főszerk. Kőpeczi Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 353.

²⁴ Demény Lajos: *Parasztfelkelés Erdélyben 1437–1438.* Id. kiad. 195.

²⁵ Mályusz: i. m. 79.

„szép szavakkal” akarta a felkelőket jobb belátásra bírni, de hiába, mert a nemesek támadtak, aztán amikor megfutottak, akkor éppen a püspök próbálta a menekülőket megállítani, hiszen hátat fordítva halálveszélynek tesz ki maguk, ő pedig familiárisaival lendült harcba, anélkül, hogy maga is fegyvert fogott volna. Mindezt a pápa bűnbocsátó leveléből tudjuk. Lépes György ugyanis bűnbocsánatot kért, mert pap fegyveres harcban nem vehetett részt csak pápai engedéllyel.²⁶ Természetesen elnyerte, és aztán 1442-ben Hunyadi János oldalán harcolva esett el az oszmánok ellen vívott marosszentimrei csatában.

A tizedfizetés csak olyan fuvallatként hatott, amely a parázsló tüzet lánggra lobbantotta, igaz, a husziták eleve elutasították az egyházi tizedet. Minden parasztfelkelés törvényszerű mozzanata az, hogy sohasem a legnyomorultabbak lázadnak fel, hanem azok, akiknek a helyzete rosszabbra fordult, és magával a szociopolitikai rendszerrel fordulnak szembe. Most is az történt. Hiszen „nem is a hanyatló, hanem az emelkedő jobbágyságban robbant ki”.²⁷ Ezért panaszolták fel a felkelők a szolgálókat, azt, hogy a jobbágyság szabad költözését lehetetlenné teszik. Csakhogy itt a földbirtokosok egymás között is vetélkedtek a jobbágyság megszerzéséért. Ezek pedig csak a szabadköltözéssel tudtak jobb feltételeket kicsikarni. A felkelők annyira nyeregben érezhették magukat, ugyanakkor a nemesség annyira veszélyeztetve, hogy megegyeztek az egyházi tizedváltás felére csökkentésében, a földesúrnak járó terménykilenced eltörlésében, és méltányosnak tűnő földbér fizetésében. Emellett az évi robotot egy napra korlátozták, elsősorban a földesúri malmok karbantartására. Csökkentették a földesúrnak járó ajándékok mennyiségét. Biztosították a jobbágyság szabadköltözési és végrendelkezési jogát. Ennek a kompromisszumnak a nyomán a jobbágyság immár olyan bérlővé vált (volna), akinek ugyan nincs tulajdona, de szinte csak pénzjáradékkal tartozik. Emellett a parasztság el akart indulni a renddé fejlődés útján is,²⁸ anélkül, hogy ezt kimondták volna. Kilátásba helyezték ugyanis azt, hogy a falvak vezetői, a kapitányok és egyéb képviselői évente egyszer összegyűlnek Bábolna hegyén, és megvizsgálják azt, hogy az uraik betartják-e vagy sem a szerződést, aki pedig megszegte, azt esküszegőnek tekintik és megbüntetik.

A szerződés kitételei realizistikusnak tűnnek. A radikális huszizmus utópiát kínált, a Székelyföld viszont a szabadparaszti életforma valóságát mutatta fel. A felkelők székely szokás szerint véres kardot hordoztak, azzal

²⁶ Demény: *Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai*. Id. kiad. 104.

²⁷ Szabó István: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948, 48.

²⁸ Makkai: i. m. 356.

mozgósítottak és köteleztek mindenkit a hadba szállásra, ha akart, ha nem. Az égi utópia lassan földi disztópiává változott. A mozgósításhoz és önmozgósításhoz tartozott az is, hogy a parasztok királyoknak tartották vagy nevezték vezetőiket, akik viszont a királyi akaratra hivatkoztak, fellépésüket a királyi akarattal legitimálták, hiszen maguk a nemesek is azt tették. Mintegy 150–200 helység népe kapcsolódhatott be, köztük maga Kolozsvár városa is. A lakosság egy része ugyanis átjátszotta a várost a felkelők kezébe, és nem ok nélkül. A város maga is érdekelt volt a szabadköltözés gyakorlatában, sőt maga a király is biztosította azt, hogy a városba húzódó jobbágyot ura már ne szerezhesse vissza. A szabad királyi várost a maga autonómiája, mindenféle nemesi joggyakorlattól való mentessége tette várossá. Ez a mezővárosokban már érvényesült, azok népe korántsem volt úgy kiszolgáltatva, mint a jobbágyok. Kolozsvár körül pedig ki is épült a mezővárosok hálója.

De ami realiztikusnak tűnt, az is egyre inkább utópiának bizonyult. A nemesek a szász és a székely elittel „testvéri egyezséget” (*unio fraterna*) kötöttek a belső és a külső ellenség ellen. Aztán újra fegyverrel akarták fölényüket biztosítani, de októberben megint alkura kényszerültek, igaz, már számukra kedvezőbb egyezséget kötöttek. Emelték a földbért, a jobbágyok fölötti bíraskodási jogukat biztosították, és bár megengedték, hogy a jobbágy egy mezővárosi bírósághoz fellebbezhet, a szabadköltözés feltételeit megszigorították. Emellett egy olyan kitétel is elfogadtak, amely – kimondatlanul – a gazdag román pásztorok érdekeit sértette, mert előírták, hogy az a gazda, akinek olyan juh-, kecske-, marhanyája van, amelynek értéke egy ekényi föld értékével felér, hasonlóképpen adózik, mint a földművelő jobbágy. A felkelés történetének első monográfusa úgy vélte, hogy „ez a betoldás a magyar parasztok műve, akik ily módon akarják a hűtlen oláhot megbosszulni”.²⁹ Hogy milyen hűtlenségről lehetett szó, nem tudni, mert a felkelés vezetésében nem szorultak vissza a románok. Kétségtelen, hogy miután a juhnyájak gazdái csak juhötveneddal tartoztak, előnyösebb helyzetnek örvendtek, mint a földművesek, akik méltánytalannak tarthatták, hogy míg ők a földet túrják, a közös határban jóval kisebb teher mellett legeltetnek a közös legelőn, és így akár a román földművesek „bosszújáról” is lehetne beszélni.

A tárgyaló felek elhatározták, hogy a királyhoz – mint döntőbíróhoz – követeket küldenek. Ebben a második kolozsmonostori egyezségben a felkelők már nem országglakosok, hanem köznépek és parasztok közössége (*universitas populorum, universitas rusticorum*). Az idő nem nekik dolgozott. De hiába küldött mindkét fél képviselőket a királyhoz, hogy

²⁹ Gombos: i. m. 112.

az ő döntése révén lehessen biztosítani egyezséget (unionem), egyetértést (concordiam) és békét (pacem). Zsigmond december elején elhalálozott, a nemesek pedig elég erőt gyűjtöttek ahhoz, hogy székely és szász szövetségeseikkel győzzenek. Budai Nagy Antal Kolozsvár mellett életét vesztette, aztán 1438 januárjában a várost is elfoglalták. Közben elfoglalták Tordát és Nagyenyedet is. Tordán megerősítették a „testvéri uniót”, és az elfogott felkelők vezetőit elrettentő példaként karóba húzták. Kolozsvárt megfosztották szabad királyi városi státuszától. A kisenemesek tizedmentességét viszont biztosították, és ezzel leválasztották őket a jobbágyságról. Márpedig, francia kifejezéssel élve, ők lehettek „a falu kakasai”, a parasztmozgalmak hangadói és vezetői.

Akad olyan mai történész, aki az 1437-es magyar és román közös paraszti fellépésben az Anonymus krónikájában megörökített esküllői szerződés egyik „távoli következményét” látja.³⁰ Okkal, mert Anonymus a 13. századi hatalmi-társadalmi viszonyok rendezésének gyakorlatát vetítette vissza a 9–10. századba. Elképzelhető, hogy a felkelők onnan is merítettek. Az első kolozsmonostori egyezés érvelése az *Aranybulla* érvelésére emlékeztet. Mindkét államirat a Szent István adta szabadságra hivatkozik. „Mivel – kezdi az Aranybulla – azt a szabadságot, amelyet Szent István király és mások adtak országunk nemeseinek, néha némely királyok haragjukban bosszúból, néha pedig gonosz emberek hamis tanácsából saját hasznukat keresve megrövidítették: nemeseink gyakran felségünket és királyi elődeink füleit kéréseikkel és folyamodásaikkal ostromolták az ország reformálása érdekében” – ezért „nekik mind, mind országunk más embeleinek megadjuk a szent király adta szabadságot”. Először is Székesfehérvárott Szent István napján évente törvényt napot tart maga a király, hogy a panaszos ügyeket kivizsgálja és orvosolja. 1437-ben is a kolozsmonostori egyezés szerint a felkelők „a szent királyok már régen megadott, de most külömféle visszaélések és újítások bevezetésével elnyomott és teljesen eltörölt szabadságaik” visszaállítása érdekében fáradoztak, ezért kerestették Szent István oklevelét; az évi bábolnai gyűlés kilátásba helyezése pedig a székesfehérvári törvényt nap ígéretéhez hasonló. Mindkét esetben a régi aranszabadság és a szakrális törvényhozó király mítosza élt az emlékezetben. Szent István akaratóval legitimálták saját törekvéseiket. Kérdés, hogy azok, akik 1437-ben szerződést kötöttek, vajon az Aranybullát is szem előtt tartották? Egyáltalán hallottak róla? Vagy egyszerűen a történeti mítoszok vonzásában a korra jellemző legitimációs technikával éltek? A felkelők

³⁰ Sălăgean, Tudor: Universitas hungarorum et valachorum. Le nord-ouest de la Transylvanie à l'époque de la révolte de Bobâlna (1437–1438). *Transylvanian Revue*, 2009. 2. sz. (Supplement), 192–201.

táborában is akadtak tollforgató emberek, mint János mester, Kolozsvár egykori jegyzője. Az Aranybulla a régi állapotok visszaállításáról (super reformatione regni nostri) szólt, a kolozsmonostori egyezés a szabadságok visszavételére való törekvésről. De ez utóbbi is valóságos államreform igényét juttatta kifejezésre. Az Aranybullát lehet úgy jellemezni, mint a nemesi rend keresztlevelét, de vajon a kolozsmonostori egyezés nem lehetett volna valami nagy átalakulásnak az indító programja? Éspedig a paraszti rend kialakulásának...

A nagy kérdés az, hogy erdélyi paraszti rend kialakulásának lehetett-e történeti esélye vagy sem? „A siker – írja legnagyobb középkorászunk a bábolnai gyűlések tervének kapcsán – nem lett volna példátlan: Svájcban, Tirolban, Vorarlbergben, Skandináviában, Finnországban valóban részt vettek a parasztok az országgyűlések tanácskozásain, bár Vorarlbergben csak a 16. században. Kétségtelen, hogy Magyarországon, Erdélyben sem hiányzott minden feltétel – erre vonatkozólag éppen a bábolnai egyezés a bizonyíték –, és a bérlő jobbágyság jogi helyzetének megerősödésével a célt el is lehetett volna érni. De csak az egyenletes fejlődés fonalán, nem pedig átugorva közbülső fokot, amelyet a mezővárosok jelképeznek, s nem mindjárt olyan gyűlések tartására törekedve, amilyenek az erdélyi magyar polgárság életében ismeretlenek.”³¹ A székelység körében viszont nem. Nem véletlen, hogy a jobbágysorba szorított – Erdei Ferenc kifejezésével – „romlott paraszttal” szemben a „nemesparaszttal” hatékonyabban dacoltak a sorssal, hatékonyabban őrizve azt, amit emberi méltóságnak nevezünk.³² Az viszont kétségtelen, hogy „sem a hatalmi, politikai viszonyok, sem a társadalmi szerkezet nem kedveztek gyökeres fordulatnak. Vezető szerepüket a földesurak nem voltak hajlandók feladni. Önzésük az adott helyzetben, tagadhatatlan, javára volt Erdélynek, mivel ők alkották azt a begyakorlott, korszerűen nehéz fegyverzetű haderőt, amely akkor egyedül vehette fel a siker reményében a török seregekkel a harcot.”³³ A páncél sokba került. „A pénz – vallotta Georges Duby, az egyik legnagyobb középkorász – mindent felforgat, és végül mindent mozgat, ő a felelős az emberek hatalmas többségének szolgáskorba juttatásáért.”³⁴ Ezt példázta az erdélyi parasztfelkelés is.

A kép egészéhez hozzátartozik az is, hogy a felkelők sem akarták megtagadni a külső ellenség elleni harcot, de elégedetlenkedtek hadba szólí-

³¹ Mályusz: i. m. 79.

³² Erdei Ferenc: *A magyar paraszttársadalom*. Franklin-Társulat, Budapest, [1941.] 65–77.

³³ Mályusz: i. m. 79.

³⁴ Duby, Georges – Geremek, Bronislaw: *Passions communes*. Seuil, Paris, 1997, 52.

tásuk rossz szervezésével, a felesleges mozgósításokkal. Viszont Lépes György okkal hasonlította az általuk okozott károkat a „szerfölött vad törökök” pusztításaihoz.³⁵ A nemesi bosszú nem is maradt el, de „kielégítése után felülkerekedett a mérséklet szelleme”,³⁶ annál is inkább, mert – az oszmán hadakozások közepette – valamit tanultak a felesleges vérengzésekből.

A felkelés maradandó eredménye az uralkodó elitnek, a rendi natiók uniója lett. Alkalmi szövetkezésük tartósnak bizonyult. Ebből a „testvéri” érdekszövetségből lett aztán az *unio trium nationum*: a három rendi nemzet szövetsége. Ezzel az utóbbi kifejezéssel először a szebeni szászok éltek 1506-ban, aztán közkeletűvé vált mint az erdélyi „alkotmány” alapja. A nemesek, a székelyek és a szászok kötötték; a három erdélyi autonóm terület – a vármegyék, a székely és szász székelyek – vezetőrétegei. A nemesek nemzetét nemsokára már csak magyar nemzetként tartották számon. A magyar nemesség, és azon belül az erdélyi jellegzetes vegyes etnikumú rend, amelyet hatalom, privilégium, életforma, vallási közösség integrált vezető erővé: rendi nemzeté, amely csoportkohéziót biztosító mítosszal legitimálta helyzetét.

Az uralkodó csoportok szövetsége önmagában nem volt elég a honvédelemhez. Hadvezér kellett, olyan, aki a veszélyeztetett ország és földrész bizalmát is megszerezheti. Ez lett Hunyadi János, aki az erdélyi hátszegi román világból emelkedett ki, erdélyi vajdaként az 1437–38-as sebeket is gyógyította. Ő a magyar és román közös történelem legnagyobb alakja, olyan *homo novus*, aki országkormányzóként már-már koronázatlan királyként gyakorolta a hatalmat, miközben az egész kereszténység reménységévé emelkedett.

³⁵ Demény: *Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai*. Id. kiad. 123.

³⁶ Mályusz: i. m. 78–79.